

19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri

Muharrem Varol*

The Printing Activities of Some Sufi Lodges in Istanbul in 19th Century

Abstract ■ This article attempts to demonstrate the importance of Sufi lodges in the field of printing in the mid-19th century. After the proclamation of the Tanzimat decree new arrangements in the printing institution aimed at increasing literacy as well as the amount of books in circulation and the income of *Takvimhane-i Âmiri*. At the same time, the Ottoman state wanted to control on this emerging sector, responding to the illegal use of printing houses and widespread lithography. In this process, members of *tekkes* including Ozbekler, Kalenderhane, Karyağdı, and Mustafa Pasha put a significant amount of time and energy into printing in Istanbul. The latter's press, Sheikh Yahya Efendi, printed more than 100 different books on topics including engineering, literature, mathematics, cookbooks, and religious themes. The use of modern technology by Sufi lodges indicates that Sufi orders participated and contributed efficiently to the process of modernization in the Ottoman world.

Keywords: Tanzimat, Printing House, Litography, Sufi Lodges, Ozbekler Lodges, Sheikh Yahya Efendi Press

Bilim ve kültür hayatının gelişimi için son derece önemli bir işleve sahip matbaanın Osmanlı topraklarındaki serüveni çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Osmanlı “incunabulası” diye adlandırabilecek olan 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren matbaacılığın geçirdiği dönüşümler incelenerek kayda değer bir literatür oluşmuştur. Bu bağlamda, gerek tasavvuf gerekse basın yayın tarihi açısından Osmanlı Devleti'nin payitahtı İstanbul'da 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren matbaa faaliyetinde bulunan tekkeler hakkında ayrıntılı bilgiler bulmak zordur. Sadece birkaç cümleyle temas edilen bu konu, hakkında müstakil bir araştırmayı hak

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi.

edecek evsafıdır. İstanbul'da matbaacılık yapmaya başlayan özel müteşebbislerin sayısının artmaya başladığı zamanlarda bir takım tekke mensuplarının bu işle iştigal etmesi pek çok açıdan dikkat çekicidir. Öncelikle, kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi olarak son derece önemli etkilere sahip olan matbaacılığın bu tekkelerde icra edilmesi modernleşme sürecinde tekkeleri yeniden değerlendirmeyi gerektirecek bir yöne sahiptir. Dinî ve toplumsal işlevleri ile geleneği temsil eden tekkelerin bazılarında modern anlamda icra edilen matbaacılığa salt ekonomik veya sanatsal bir olgu olarak yaklaşmamak gerekir. Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel şartlarının bu işi icra eden tekke mensuplarını da kuşattığı unutulmamalıdır. Tanzimat sonrasında matbaacılığın Osmanlı toplumunda geçirdiği dönüşümün ışığında aşağıda bu mesleğin yapıldığı tekkeler ele alınmaya çalışılacaktır.

Bu dönemde söz konusu tekkelerde matbaacılık faaliyeti yapısalcı bir anlatıya muhtaç olduğu kadar kendi öznel durumlarının bir yansıması olarak da görülebilir. İbrahim Müteferrika'nın kurduğu ilk Osmanlı matbaasında bir tekke şeyhinin görev alması aslında tekke çevrelerindeki insan potansiyelini anlama adına önemli bir veridir. Galata Mevlevihanesi Şeyhi Musa Efendi basılan ilk eserlerin tashih edilmesinde rol oynamıştır.¹ Bu tikel örneğin tek başına bir meslek olarak kurumsal anlamda tekkelerde bir matbaacılık geleneği oluşturduğu elbette söylenemez. Osmanlı topraklarında "nispeten" geç uygulanmaya konulması² ve sonrasındaki duraklama, matbaacılığın toplumsal ölçekte bir meslek olarak hemen inkişaf etmesini engellemiştir. Buna mukabil, Müslüman toplumlarda ve hususiyile Osmanlı coğrafyasında istinsah mesleğinin son derece ileri düzeylerde icra edildiği hatırlanacak olursa, bu gelenek içerisinde ilmiye mensuplarının yanı sıra tekke ehlinin de yer almış olabilecekleri göz ardı edilemez. Benzer şekilde bir kopyalayıcı (scriptor) geleneğine sahip olan Batı dünyasında tarikatlar çok daha farklı bir sosyal ve tarihsel bağlama sahiptirler. Pek çok manastırda meccanen ya da ücret karşılığı dini eser kopyalayan keşişlerin mevcut olduğu bilinmektedir.³ Ancak, Osmanlı toplumundaki tarikatların aksine özellikle reform döneminden sonra dilenci tarikatlar kıta Avrupası'na hızlı bir şekilde yayılmış bulunan matbaayı kullanmayı benimsemiş ve manastırlarını birer basımevlerine çevirebilmişlerdir.⁴

1 Kemal Beydilli, "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2003, XXVIII, 108.

2 Burada matbaanın Osmanlı toplumuna neden geç geldiği şeklindeki artık demode haline gelen tartışmaya girilmemekle beraber, ideolojik olmaktan çok matbaacılığın Batıya kıyasla geç uygulanışı tarihi bir veri olarak değerlendirilmiştir.

3 Elizabeth Eisenstein, "Okuma Kamusunun Yükselişi", *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, (ed. David Crowley-Paul Hayer), Çev: Berkay Ersöz, Ankara 2010, s. 153.

4 Eisenstein, "Okuma Kamusunun Yükselişi", s. 154.

Nitekim, Osmanlı topraklarında misyonerlik faaliyetinde bulunan Cizvit ve Dominiken tarikatlarının manastırlarında matbaacılıkla meşgul oldukları⁵ gerçeği söz konusu tarihsel bağlamı anlamayı kolaylaştırır. Bu açıdan böylesi bir geçmişe sahip bulunmayan Osmanlı tarikat geleneği içerisinde söz konusu matbaa işi araştırmacılar açısından daha kıymetli bir hale gelmekle birlikte, modernleşme süreçlerinin çok daha karmaşık ve mütedahil içeriklere sahip olduğunu da göstermektedir.

Bu makalenin incelemeye çalıştığı dönem Osmanlı Devleti tarafından matbaacılığın kuruluşundan itibaren belli dönüşümler yaşadığı ilk yüz yıllık süreç değildir.⁶ Daha çok Tanzimat sonrası matbaacılık faaliyetinin devlet eliyle desteklendiği ve düzenlendiği bir süreci kapsar. Bu zaman zarfında matbaaların devlet tarafından resmi ya da yarı resmi bir şekilde işletirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla, söz konusu süreçte resmi bir yapıdan özelleşmeye doğru evrilen bir sektörde faaliyet göstermeye çalışan bazı tarikat müntesiplerinin konumları ve rolleri tartışılacaktır. Ayrıca, iştiğal ettikleri meslek açısından devlet ile girdikleri ilişki boyutları anlaşılmaya ve özellikle kültürel/bilimsel hayata bu anlamda katkılarının olup olmadığı gösterilmeye çalışılacaktır. Öncelikle, matbaacılık etkinliğinin 1839 sonrasında geçirdiği istihalelere kısaca göz atmak ve bu dönüşümlerde tekkelerin konumlarına bakmak faydalı olacaktır.

2 Ocak 1840'da *Takvim-i Vekâyi* gazetesinde yayınlanan bir iradeden⁷ devlet yönetiminin matbaacılık siyasetine farklı bir yön vereceği anlaşılmaktaydı. Buna göre, ilim, kültür ve sanayinin yaygınlaşması amacıyla kitap basımının "hüsn-i nizâm" altına alınacağı ifade edilmekteydi. Düzenleme öncelikle, kitap bastırma işine belli bir serbestiyet kazandırmıştı. İsteyen herkes izin almak ve masraflarını karşılamak kaydıyla, Tabhane-i Âmire'deki matbaada eser bastırabilir ve bunu diledikleri fiyata satabilirdi.⁸ Her ne kadar irade içerisinde kitapların devlete daha az masraflı bir şekilde bastırılması için böyle bir uygulamaya geçildiği gerekçesi mevcut ise de bunun Tanzimat fermanının ilanından 3 ay sonra dile getirilmesi şaşırtıcı değildir. Zira, bu durum yeni dönemin görece özgürlükleri ve kanunlaşmayı teşvik eden sosyal ve siyasi atmosferinin bir sonucu olarak görülebilir. Bu

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maârif Mektubî (MEMKT) 131/16.

6 Bu süreçte matbaa faaliyetinin değişik duraklama safhalarından geçtiği, özellikle Nizâm-ı Cedit döneminde Mühendishane Matbaası adıyla canlandığı ve Kabakçı isyanıyla yeniden durma noktasına geldiği bilinmektedir. II. Mahmud matbaacılığı 1824 tarihinden itibaren yeniden işlevsel hale getirmiştir (Beydilli, *a.g.m.*, s. 109).

7 Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basın ve Yayın*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

8 Burada matbaacılığın gelişmesindeki amaç "teksir-i ulûm ve marifet ve tevfir-i sınıayi ve huruf" şeklinde belirtilmiştir (*Takvim-i Vekâyi* [TV], Nr: 189, 26 Şevval 1255, s. 4).

anlamda, matbaaya yönelik üretim araçlarını elinde tutan devlet, kademeli olarak onları sivil müteşebbislerin kullanımına açmış olmaktadır.

1841’de ise kitap basımı için “ruhsatı” şart koşan padişah emrinden hareketle bazı sahafların bu yeni uygulama şekline istifa ettikleri anlaşılmaktaydı. 1846 yılına gelindiğinde giderleri yükselttiği gerekçesiyle gümrük vergisinden vazgeçilmesi matbaacılık faaliyetinin önündeki önemli bir engelin kalkmasına vesile olmuştur.⁹ Bu her iki düzenlemenin gerisinde kitap satışının artmasıyla beraber ilim-irfan hayatının gelişmesi ve tabhanenin gelirlerinin ziyadeleşmesi hedefleniyordu.¹⁰ Bu şekilde yarı özertleştirilen ama devlet kontrolünde ilerlemeye çalışan matbaacılık işinde tekke mensuplarının doğrudan bir şekilde sürece ne ölçüde katıldıkları hakkında çok malumat yoktur. Ancak kitap basımı noktasında bazı tekke şeyhlerine ait kitapların bastırıldığı görülebilmektedir. Bu anlamda, Yenikapı Mevlevihanesi Şeyhi Osman Selahaddin Efendi kitap basma işine girmiştir. Bilindiği üzere, Sultan Abdülmecid döneminde yıldızı parlayan bir şeyh olan Osman Selahaddin Dede, İstanbul’daki beş mevlevihaneden biri olan Yenikapı dergâhında postnişindi. Takvimhâne-i Âmir’e’de Osmanlı uyrukları kitap bastırabilme hakkına sahip olduğu için, Şeyh Osman Dede de bundan istifa etmiştir. Masraflarını karşılamak koşuluyla Mevlevilik kültüründe önemli bir yeri olan ve Yenikapı Mevlevihanesi’nde şeyhlik yapmış Konevî Nesib Yusuf Dede’nin *Rişte-i Cevâhir* adlı yazma eserini 1842 yılında Takvimhâne matbaasında bastırmıştır.¹¹ Fakat yaklaşık üç yıl sonrasında şeyhin bastıracağı kitapları satamadığı ve büyük bir kısmının elinde kaldığı anlaşılmıştı. Belgelere yansıdığı kadarıyla, şeyh bu kitap bastırma işine annesinin evini tamir ettirmek amacıyla girişmişti. Ancak, hem Tabhâne-i Âmir’e’ye borçlanmış hem de tamirat masraflarını ödeyememişti. Şeyh Osman Efendi “tahsil-i ulûm-i zahira ve batına ile me’lûf-i hass-ı dâiyân-ı devlet-i aliyyeden” görüldüğü için borcunun az olmasına vurgu yapılarak kendisinin “tatyîb-i hatırıyla ve isticlâb-ı deavât-ı hayriyyesi zımnında” borcu silinmişti. Üstelik 3000 kuruş da atıyye verilmesi

9 Güldane Çolak, *Osmanlı Matbaacılığında Takvimhâne-i Âmir’e’nin Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 94; Kabacalı, *a.g.e.*, s.71.

10 Güldane Çolak, *Osmanlı Matbaacılığında*, s. 94.

11 Nesib Yusuf Dede, *Rişte-i Cevâhir*, Takvim-i Vekâyi Matbaası, İstanbul 1257. Ayrıca söz konusu eser üzerine yapılan çalışma ve Nesib Yusuf Dede’nin kısa bir biyografisi için bkz. Gürdal Semen, *Nesib Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Rişte-i Cevâhir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006; Âdem Ceyhan, *Türk Edebiyatı’nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 254-264. Yine, Nesib Yusuf Dede’nin Mevlevi kültürü içindeki seçkin yeri için bkz. İhtifalci Mehmed Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, (Haz. Murat A. Karavelioğlu), Ataç Yayınları, İstanbul 2005, s. 103-III.

kararı çıkmıştı.¹² Görüldüğü üzere, Tanzimat fermanının sonrasında matbaacılık alanında yaşanan yeni gelişmeler içerisinde önemli bir tekke şeyhinin bulunduğu ve ilk bakışta maddi kaygılarla bu yeni düzenlemeden faydalanmaya çalıştığı fark edilmektedir. Yine de Mevlevî kültürüne ait yazma eserlerin modern bir vasıta olan matbaada bastırılıp çoğaltılarak satılmaya çalışılmasını ekonomik saiklerden başka, dini ve kültürel bir perspektiften değerlendirmek daha kuşatıcı olacaktır.

Bu süreçte devlet İstanbul'un değişik bölgelerinde matbaa açmaya devam ediyordu. Ders kitabı gereksinimini karşılamak amacıyla 1842'de Mekteb-i Bahriyye'de ve 1846'da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliyye'de basım evleri kurulmuştu.¹³ Aynı dönemlerde daha önce Serasker Mehmed Hüsrev Paşa'nın öncülüğünde Cayol kardeşler tarafından getirilen ve Seraskerlik binasında kurulan taşbasma (litografya) atölyelerinde¹⁴ de bir artış gözlemlenmekteydi. 1847'de Tophane ve İstihkam Alayları'nda, 1850'de Valide Sultan Vakfı'nca kurulan Darü'l-Maârif Rüşdiyesi'nde taşbasma atölyeleri açıldı. Henry Cayol'un 1851 yılında önceki muafiyeti yenilenir iken, 1855 yılında ise Elhac Ali Rıza Efendi ve Uncu Halil Ağa'ya litografya atölyeleri açmaları hususunda izin verilmişti.¹⁵ Aslında litografya tezgâhlarının artışıdaki asıl sebep devlete ait bazı evrak ve belgelerin basımı için Galata'da bulunan esnafa müracaat edilmesiydi. Bu işin daha az masraflı olması için dönemin Takvimhâne nâzırının devreye girmesi ile yukarıda bahsi geçen litografya tezgâhları satın alınarak devletin bu ihtiyacı karşılanmıştır.¹⁶

Eşzamanlı olarak İstanbul ve taşrada bulunan bir takım elçilik binalarında kurulan yeni matbaaların sayısındaki artış ve denetimsiz bir şekilde basımcılık yapılması Hariciye Nezareti'ni harekete geçirmiştir. Bu uyarıya istinaden, elçilik matbaalarında basılacak eserlerin kontrole tabi tutulması istendiği gibi, taşrada basımcılık yapacak olanların ise bölgedeki mülkî erkândan izin almaları gerektiği vurgulanmaktaydı. 1854 tarihinde çıkan iradede ise, İstanbul'da "ötede beride" bazı

12 Bastırılan kitaplardan şeyhin 100 adetini satabildiği, bir kısmını ise Konya dahil olmak üzere Mevlevî merkezlerine gönderdiği ve 800'den fazlasının ise elinde kaldığı anlaşılmaktadır. Tabhâne'ye olan borcunun 2000 kuruş olduğu ve toplamda 6000 kuruş borcunun bulunduğu ifade edilmiştir. Ayrıntılar için bkz. BOA, İrade-i Dahiliyye (İ. DH), 94/4713, 4 Aralık 1844 (23 Za 1260). Ayrıca, söz konusu eserden, tanesi 7 kuruş 9 para maliyetle 1200 adet kadar bastırıldığı anlaşılmaktadır (BOA, Cevdet Maârif {C.MF}, nr: 4871, 7 Aralık 1844-26 Za 1260).

13 Kabacalı, *Aynı yer*.

14 Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul 1959, s. 118-120.

15 Kabacalı, *a.g.e.*, s. 71-72.

16 Güldane Çolak, *a.g.e.*, s. 44.

litografya tezgâhlarının açılmasından ve izinsiz bir şekilde faaliyette bulunmalarından ötürü, Tabhâne-i Âmire gelirinde bir düşüş meydana geldiği ifade ediliyordu. Bunu engellemek ve daha önce bu konu hakkında oluşturulmuş düzene uymak maksadıyla “ruhsat” alınması ve denetimin düzenli bir şekilde icrası yeniden gündeme getirildi.¹⁷

Birkaç yıl içinde sayıları artmış bulunan matbaacıların denetimine yönelik genel bir düzenleme devlet görevlilerince lüzumlu görülmüştür. Bu meseleden birinci derecede sorumlu bulunan Takvimhâne Nâzırı Recai Efendi'nin hazırladığı raporda İstanbul'da izinsiz bir şekilde çoğalan “litografya destgâhlarının” serüveni anlatılmaktaydı. Bir önceki nâzır Nail Bey, Takvimhâne içerisinde vergisini verdiği halde basımcılık yapan bazı kişileri makineleriyle birlikte gerekçesiz bir şekilde çıkarınca, İstanbul'un çeşitli bölgelerinde bir takım “litografya basmacıları” ortaya çıkmıştı. Bunlar, hiçbir denetimden geçmeden pek çok kitap ve risale basıyorlardı. Hatta, bizzat Recai Efendi kendisine gelen bir ihbarı değerlendirip Koca Mustafa Paşa taraflarında izinsiz Kur'an cüzleri basan bir taşbasma atölyesine “baskın” düzenlemişti. Bu durumun hassasiyeti ve aykırılığı vurgulanmakla beraber, yabancı elçiliklere bağlı kişilere bu hususta imtiyaz verildiği halde, Osmanlı tebasının mahrum bırakılmasının çelişki oluşturduğundan bahsedilmişti. Bu taşbasma atölyelerinin kontrollerinin Takvimhâne içerisinde daha uygun olduğu belirtilse de toplam 30 civarındaki litografya tezgâhının binaya sığamayacağı ifade edilmekteydi. Recai Bey bu şekilde basımcılık yapan kişileri toplayarak onlardan belli sözler almıştı. Her şeyden önce basılacak eserler denetlenmek üzere kendilerine getirilecek ve basılmasına “ruhsat” verilmemiş olanlar basılmayacaktı. Ayrıca, bu kişiler elde ettikleri kârlardan devlete belli oranlarda vergi vereceklerdi. Bu verginin 25-30 bin kuruş olabileceği tahmin ediliyordu. Kendilerinden bu hususta senet alınan kişileri bir de yerlerinde denetlemek üzere “hademe-i takvimhâneneden ve erbab-ı gayret ve basiretten mutemet bir bendelerinin” tayin edilmesi öngörülmekteydi.¹⁸ Bu rapor üzerine, Meclis-i Vâlâ sunulan teklifi kabul etmiş ve “ale'd-devam” bir müfettişin sözü konusu matbaaları denetlemesini şart koşmuştu.¹⁹ Elbette, İstanbul'daki litogravya tezgâhlarındaki bu artışı yukarıdaki sebeple açıklamanın yetersizliği ortadadır. Tanzimat sonrasında meydana gelen görece serbestliğin ve yıllık yayın ortalamasındaki artışın²⁰ sermayedarlar ve müteşebbisler için bu yeni iş alanını daha cazip kıldığı

17 Kabacalı, *a.g.e.*, s. 73.

18 BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 356/15604, Lef 1, 15 Nisan 1856 (9 Ş 1272).

19 BOA, İ.MVL 356/15604, Lef 3, 6 Temmuz 1856 (3 Za 1272).

20 Tanzimat öncesinde yıllık yayın ortalaması 10 olarak gösterilmişken, bu rakam fermanın sonrasında 50'ye çıkmıştır (Jale Baysal, *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, Türk Kütüphaneler Derneği İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul 1992, s. 82).

muhakkaktır. Ayrıca, eğitim ve kültür alanında yapılan hamlelerin toplumsal ve ekonomik yaşantıda meydana getirmeye başladığı yenileşmenin bir sonucu olarak basımevlerinin yayılmasını da normal karşılamak gerekir.

Bu gelişmelerle birlikte çok geçmeden matbaalara dair genel bir nizamnâme oluşturulmuştur. “Şurada burada bulunan litografya destgâhları hakkında fımaba’d düstûru’l-amel tutulmak üzere bir nizâm-ı mahsus yapılması hususu” Meclis-i Tanzimat’a havale edilir ve meclis 9 maddelik bir nizamnâme hazırlar. Bu nizamnâmeye göre “basmahaneleri” denetleme görevi Maârif Nezareti ve Zap-tiye Nezareti’ne tevdi edilmiştir. Basmahanelerin çoğalması “ulûm ve fûnûnun kesret-i intişarını” ve hatta kitap fiyatlarının düşmesini sağlayacağı için problem olarak görülmemiştir. Burada sorun olan “şunun bunun dilediği gibi gazete ve kitap” basmasının sosyal ve siyasi açıdan muhtemel zararlarıydı.²¹ Nizamnâme maddeleri incelendiğinde gerek merkezde gerekse taşrada kitap basma işinin devlet tarafından hem teşvik edildiği hem de çok ciddi bir şekilde denetim altına alınmasının hedeflendiği açıkça görülebilir. Bununla beraber, yukarıda ismi geçen nezaretlerden başka elçilik ve yabancı devlet vatandaşlarını ilgilendiren hususlarda Hariciye Nezareti’ne de görev düşmekteydi.²² Devlet basımevlerini nicelik açısından kısıtlayamayacağını farkına varmıştı, ancak siyasi ve idari açıdan elinden geldiği kadar kontrolü sağlamayı amaçlamıştı. Nitekim, 1858 yılında kabul edilen ceza kanunnâmesinde basın ve basım suçlarına da yer verilmişti. Bundan sonraki süreçte, daha önce Hariciye Nezareti bünyesinde kurulan Matbuat Müdürlüğü 1862 yılında Maârif Nezareti’ne bağlanmış ve 1864 yılında ilk basın yasası olarak kabul edilen Matbuat Nizamnâmesi çıkarılmıştı.²³

Tanzimat sonrası matbaacılık alanında devletin yukarıda ana hatları çizildiği şekliyle denetime yönelik bir politika izlediği anlaşılmaktadır. Bu minval üzere özellikle 1850’den sonraki süreçte İstanbul’da bazı tekkelerde “litografya destgâhları” olduğu görülmektedir. Bu tekkelerden ilki Üsküdar Sultantepe’de bulunan Özbekler Tekkesi’dir. Burası Orta Asya’dan hac maksadıyla gelen Müslüman Türklerin konaklaması için 18. yüzyılın ortalarında oluşturulmuş bir Nakşibendî hankâhıdır. Bu tekkenin konu bağlamında ilk olarak ele alınmasının sebebi 1857 yılında uygulamaya konulan nizamnâmenin oluşumunda tekkedeki taşbasma tezgâhlarının önemli bir rol oynamasıdır. Bu tezgâhlar Şeyh Abdürrezzak Efendi’ye aittir. Bunlardan ne şekilde istifade edildiği ve ne gibi yayınlar çıkarıldığı hakkında ne yazık ki yeterli malumat bulunamamıştır. Ancak, şeyhin vefatından bir süre önce devletin

21 BOA, İ.MVL 367/16095, Lef 2, 29 Ocak 1857 (II C 1273).

22 Nizamnâme maddeleri için bkz. BOA, İ.MVL 367/16095, Lef 1.

23 Kabacalı, *a.g.e.*, s. 75-79.

tekkedeki matbaaya müdahale ettiği anlaşılmaktadır. Burada bulunan litografya tezgâhı ve araç gereçleriyle birlikte basılan kitap ve risaleler “muayene” edilerek bilirkişi nezaretinde değerleri hesaplanır. Toplam değeri 21.500 kuruş olduğu ifade edilen raporda, şeyhin vefat ettiği hatırlatılarak eşyaların Takvimhâne-i Âmirî’ye götürülmesi ve hazine tarafından söz konusu paranın ödenmesi gerektiği ifade edilir. Burada daha da ilginç olan husus bu satın alma işleminden hareketle “ötede beride” ya da “şurada burada” bulunan bu taşbasmaların yasaklanması veya serbest bir dolaşıma sahip olmasına dair bir nizamnâme neşrinin öneminden bahsedilmesiydi.²⁴ Bir başka ifadeyle, yukarıda bahsedilen 1857 Nizamnâmesi’nin oluşumunda Özbekler Tekkesi’nde mevcut bulunan matbaanın da “tetikleyici” bir etkisi olmuştur. Şeyh Abdürrezzak vefat edince, iki kardeşiyle bir oğluna intikal eden ve bir hayli aksama sahip bu “litografya destgâhının” gerçek değeri hesap edilmiş ve bunun bedelinin varislerine ödenerek matbaa aletleri Takvimhâne Nezaretî’ne demirbaş olarak kaydedilmişti.²⁵

Hacıların, seyyahların uğrak bir noktası ve çok çeşitli mesleklere, maharetlere sahip insanlarla etkileşim sahası olan bu tekkede matbaacılığın yapıyor olması tesadüfi bir gelişme değildi. Tekkede bulunup günümüze kadar intikal etmiş *künnye* ve *misafir* defterlerinde tekkede yaşayan ya da misafir olanlara dair gayet ayrıntılı bilgiler mevcut olduğu belirtilmiştir. Örneğin, 1809-1826 yılları arasında misafir defterine 254 kişi kaydedilmişti. Her iki defterin kayıtlarına bakıldığı zaman çiftçi, kunduracı, berber, bakkal, talebe, dokumacı ve sürücü gibi farklı mesleklere sahip insanların bu dergâhta kaldıkları görülmektedir.²⁶ Böylesine zengin bir ortamda tekkede kalan şeyh ve dervişlerin bir takım meslek ve zanaatları öğrenmeleri kaçınılmaz bir durumdu. Ayrıca, sürekli misafiri eksik olmayan bu tekkede her şeyhin farklı bir maharetinin bulunmasının tekkeye getirisi olduğu ve bunun gelenekselleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Abdürrezzak Efendi’den sonra tekkede şeyhliğe geçtiği anlaşılan Mehmed Salih Efendi²⁷ yazdığı bir arzuhalde bu hususa açıkça temas

24 BOA, İ. DH 358/23659, 29 Ekim 1856 (29 S 1273).

25 Gerçek değeri 15800 kuruş olarak tespit edilen bu matbaa şu parçalardan oluşmaktaydı; “2 adet kebir destgâh, 1 adet yaylı destgâh, 1 adet diğer yaylı sağır destgâh, 5 adet kebir taş, 3 adet vusta taş, 2 adet sağır taş, 2 adet mermer boya taşı ve köhne merdane ve 12 adet parça taşı” (BOA, *Maliyeden Müdevver-MAD*, nr. 9226, s. 569, 25 Şubat 1857-1 B 1273).

26 Grace Martin Smith, “The Ozbek Tekke of Istanbul”, *Der Islam*, 57/2, 1980, s. 131-132; Cengiz Bektaş, “Özbekler Tekkesi I”, *Tarih ve Toplum*, 1986, XIV, 43-44.

27 Gerek yukarıda Özbekler tekkesinden bahseden kaynaklarda gerekse Şinasi Akbatu’nun tertip ettiği *İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyihî* başlıklı çalışmada Şeyh Salih Efendi ismine rastlanılmamaktadır. Ayrıca, ikinci kaynaktaki Şeyh Abdürrezzak Efendi’nin ismi geçtiği halde sonrasında İbrahim Edhem’in şeyh olduğu belirtilerek

etmişti. Tekkeye gelen giden misafir ve seyyahların sayısının çokluğuna mukabil tekke gelirinin azlığından bahsederek kendisinin “litografya fennini tahsil ettiğini” ve bu hususta Maârif Nezareti’nden ruhsat aldığını ifade ederek tekkesine bir “destgâh” koymak için yetkili mercilerden izin istemişti.²⁸ Arzuhali değerlendirilen şeyhin, 1857 Nizamnâmesi’nin birinci maddesine Meclis-i Maârif ve Zaptiye Nezareti tarafından soruşturulup mazbatayla birlikte durumun sadarete takdim edilmesi istenmişti. Bu arada şeyhin Osmanlı tebaası olduğu hatırlatılarak şartları yerine getirdiği takdirde gerekli kolaylığın gösterilmesi tavsiye edilmişti.²⁹ Mahalle imamı ve muhtarı kendisine kefil olduğu için Şeyh Salih Efendi’nin matbaa açmasına izin verilir.³⁰ 10 gün sonra Sadaret’ten Maârif Nezareti’ne gönderilen emirnâmede basacağı eserlerin meclis tarafından tetkik edilmesi ve aksi takdirde matbaasının kapatılacağı ihtarıyla kararın kendisine tebliğ edilmesi ifade edilir.³¹ Şeyh Salih’in istidasında değindiği hususlar hakikaten Özbekler Tekkesi şeyhleri hakkında geçerliydi. Burada postnişinlikte bulunmuş Şeyh Sadık Efendi’nin Ebru sanatını Türkiye’ye getirdiği, Şeyh İbrahim Edhem Efendi’nin pek çok dil bilmesinin yanı sıra doğramacılık, marangozluk, oymacılık, hakkâklık, mühürçülük, dökmeçilik, torna-tesviye, makine ve matbaacılık gibi pek çok sanatla meşgul bir

---

bir hataya düşülmüştür (Şinasi Akbatu, *a.g.e.*, 1980, s. 112). Oysaki Şeyh Mehmed Salih Efendi’nin ismine 1868 tarihinde tutulduğu anlaşılan tekke âmed-reft defterinde rastlamak mümkündür. O tarihte şeyhliği biraderi İbrahim Edhem’e devrettiği anlaşılan Mehmed Salih Efendi’yle birlikte İbrahim Edhem’in oğlu Şeyh Mehmed Sadık ayrı tutulursa tekkede toplam 13 dervişin olduğu anlaşılmaktadır. Dervişlerin 6’sı Buharalı, biri Habeşli, biri zenci, geri kalanlar ise Anadolu’dan gelen kimselerdir (BOA, *Kamil Kepeci [KK]*, nr. 6290-1, s. 414). Bu sayının aynı dönemdeki tekkelerde kalan derviş sayısıyla kıyas edildiğinde az olmadığı vurgulanmalıdır.

- 28 “Dâ’i-i kemîneleri Üsküdar’da vâki Sultantepeinde Özbekler tekyesi postnişini olup cümlelerin ma’lumu olduğu üzere dergâh-ı mezkûr Buhara ahâlisi fukarâ ve seyyahın zümresinin meskeni olarak bu kadar fukarâ ve zuafânın umur-i infakı dergâh-ı mezkûr ta’înatına münhasır olup gerek ta’înat ve gerek maaş cüz-i lâ yetecezza kabilinden olduğu bedihî idüğünden öteden beri dergâh-ı mezbûrda şeyh olanlar birer sanatla me’luf bulunarak iane eylemekte ve dâ’ileri dahi litografya fennini bi’t-tahsil cânib-i Meclis-i Maârif’ten istihsâl-i ruhsatla usûl ve nizâm-ı mukarrerine tevfiikan icrâ-yı sanat ederek bilcümle fukarâ ile geçinip dua-yı devam-ı ömr-i ikbal-i padişahiye müdâvemet etmekte olup ancak hurufât ile dahi nizâmına tevfiikan bazı kütübü tab’ etmek murâd-ı dâ’iyânemiz olduğuna ve bu dahi emsalinden bulunduğu ve usûl-i nizam ve şurûta ve nizamına tatbiken hurufât destgâhı vaz’ına müsaade-i celile-i nezaretpenâhilerinin bidiriğ ve erzan buyurulması babında...” (BOA, İ. DH 455/30173, Lef 1).

29 BOA, İ. DH 455/30173, Lef 3, 28 Aralık 1859 (3 C 1276).

30 BOA, İ. DH 455/30173, Lef 5, 10 Mayıs 1860 (19 L 1276).

31 BOA, A.MKT.MHM 183-44,20 Mayıs 1860 (29 L 1276).

“hezârfen” olduğu bilinmektedir.³² Dolayısıyla, bu tekkede görev yapan şeyhlerin bu gibi sıra dışı özelliklere sahip olmaları, tekkeyi farklı kılmakla birlikte buradaki basım faaliyetini daha da anlamlı kılmaktadır.

Şeyh Mehmed Salih Efendi matbaasını çalıştırmış ve tespit edilebildiği kadarıyla farklı isimlerle tanımladığı kendi matbaasında bazı kitaplar bastırmıştı. Bu anlamda, matbaasının sabit bir künyesinden tam anlamıyla bahsedilemez. Zira, 1729-1875 yılları arasında Osmanlı topraklarında çalışmakta bulunan basımevlerinin listesinin verildiği bir çalışmada söz konusu matbaanın 1860 (1277) yılında “(Mehmed) Salih Efendi” ismiyle kaydedildiği görülmektedir.³³ Fakat, 1860-1875 tarihleri arasında Salih Efendi’ye ait olduğu zannedilen dört farklı matbaa künyesi mevcuttur. Kendisine izafe edilen matbaanın ismi Buharîzâde Salih Efendi Matbaası’dır. Bununla beraber, Mehmed Salih, Buharî ve Sadık el-Buharî Matbaası isminde diğer matbaa adlarının da olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklı isimlerdeki matbaalarda basılan kitaplar incelendiği zaman bunların hemen hemen aynı eserler olduğu gözlemlenebilir. Bu da söz konusu farklı isimlerle zikredilen matbaaların aynı matbaa olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Şayet, bu farklı dört künye aynı matbaa olarak kabul edilirse, görülebildiği kadarıyla bu matbaada tasavvuf, edebiyat, fıkıh ve kelim konularında 7 adet kitap basılmıştır.³⁴ Bunlar arasında 7 ciltlik Kara Mollazâde’nin *Terceme-i Hâşiyetü’l-Tahtavi Ale’l-Dürri’l-Muhtar* isimli hacimli kitabını vurgulamak gerekir. Bu bilgiler ışığında, Üsküdar’daki Özbekler tekkesinin temelde kendi maddi gelirini artırmak amacıyla 1860-1875 yılları arasında bir basımevi gibi çalıştığını söylemek mümkün olsa gerektir.

Özbekler Tekkesi’ndeki basım faaliyetinin İstanbul’da bu tekkeye benzer nitelikte olan Sultanahmet’teki diğer Özbekler Tekkesi ve Eyüp’teki Kalenderhane’de de mevcut olması dikkate şayandır. Bu tekkelerin Nakşibendî tarikatı içerisinde özellikle Müceddidî koluna mensup olduklarını ayrıca belirtmek gerekir.³⁵ Tekkede

32 Cengiz Bektaş, “Özbekler Tekkesi II”, *Tarih ve Toplum*, 1986, XV, 39-41.

33 Jale Baysal, *Müteferrikâdan I. Meşrutîyet’e Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968, s. 48.

34 Makalenin sonunda bu eserlerin –tespit edilebildiği kadarıyla– listesi Tablo I’de gösterilmiştir.

35 Thierry Zarcone, “Historie Et Croyances Des Dervishes Turkestanais Et Indiens A Istanbul”, *Anatolia Moderna*, 1991, II, 144. Burada özellikle bir hususa temas etmek gerekir. 20. yüzyılın başından itibaren Osmanlı toplumunda daha da yayılmakta olan pozitivist düşüncenin etkisiyle bazı çevrelerce tekke mensuplarının “asalak” veya “gerici” şeklinde değerlendirildikleri malumdur. Tasavvuf tarihi içerisinde bu düşüncüyü teyit edecek bazı örnekler görmek mümkün olduğu gibi aksi de mümkündür. Bu anlamda, demode ve ideolojik kalıplardan sıyrılarak tekkeleri neşet ettikleri toplumların

ikamet eden ve genelde Orta Asya'dan gelen Müslüman Türklerden oluşan bu kişilerden bazılarının matbaa kullanılmasını bir meslek haline getirdikleri söylenebilir. Özellikle, tekkede bulunan dervişlerin³⁶ ve misafirlerin ana vatanı olan Buhara, Taşkent ve Semerkant bölgelerinde bu dönemde matbaa kullanımının yaygınlığının bilinmesi belki söz konusu olgunun daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir. Şimdilik bunu bir varsayım olarak kabul edip, bahsi geçen diğer iki tekkedeki basım faaliyetlerine temas etmek daha uygun olacaktır.

Sultanahmet'te bulunan Özbekler dergâhında Şeyh Süleyman Efendi'nin³⁷ matbaacılık sanatını tekkede bulunan dervişlere öğretim gayreti içerisinde bulunduğu müşahede edilmektedir. Şeyh, çok açık bir şekilde "Buhara ahâlisinden müstaid ve ehl-i kalem olanlara fenn-i tıba'at tahsil ettirilmek" maksadı için masraflarının kendisi tarafından ödenmek şartıyla Matbaa-yı Âmire'den karşılanmak üzere bir takım isteklerde bulunmuştur. Buna göre, iki mürettip, bir adet küçük hurufât destgâhı, bir adet taş destgâh ve 256 kg değerinde (200 kıyye) madeni harfler istemişti. Maârif Meclisi'ne iletilen bu talep, karşılıksız bırakılmamış ve istenilen şeylerin Mekteb-i Sanayi'den temin edilerek bir senet karşılığında şeyhe verilmesine karar verilmişti.³⁸ Şeyh Süleyman'ın kendi dergâhında kurmaya teşebbüs ettiği bu teşekkürün ne ölçüde muvaffak olduğu ve buradan yetişen kabiliyetli Buharalı dervişler ile ne gibi eserler bastıkları hususunda herhangi bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Yalnız, II. Abdülhamid döneminde tekke içerisinde yapılan cami için Buhara'nın Hisar valisinin de hazır olacağı açılış merasimini haber vermek

---

sosyal dokularında değerlendirmeye çalışmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, yukarıda örneği verilen Özbekler tekkesinin "Nakşibendî-Halidî" bir çizgide olmasıyla şeyhlerinin kabiliyetli ve mütefennin olmalarını "telif edemeyen" bir anlatım esfle görülmektedir (Bektaş, *Özbekler Tekkesi II*, s. 38). Her ne kadar Özbek tekkelerinin genel olarak Müceddidî bir çizgide olduğu ayrı bir bahis ise de yine bir Nakşibendî kolu olan Halidîliğin çok dar çerçeveden değerlendirildiği bir gerçektir. Böylesi yaklaşımların bilimsel anlamda artık bir kıymet taşımadığı şüpheden varesidir. Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde Halidî kolunun biraz daha geç bir dönemde; 20. yüzyılın ilk çeyreğinde temsil edilmesine dair bkz. M. Baha Tanman, "Özbekler Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, VI, 200.

36 Yukarıda bahsi geçen 1868 yılına ait İstanbul'daki tekke âmed-reft defterine göre Eyüp Kalenderhanesi'nde şeyh dahil 30 kişi mevcuttur. Bursa kökenli bir derviş hariç geri kalan bütün dervişler Buhara, Kaşgar, Semerkant, Belh ve Taşkent gibi bölgelerdendir (BOA, *KK*, nr. 6290-1, s. 254). Sultanahmet'te bulunan tekkede ise toplam 16 kişi arasında bir Çerkes ve bir Dağıstanlı mevcuttur. Diğerleri ise Buhara ve Kandeher asıllıdır (BOA, *KK*, nr. 6290-1, s. 158).

37 Bu kişi Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında Macaristan'a iade-i ziyarette bulunan ekibin başındaki Şeyh Süleyman Efendi'dir.

38 BOA, MF.MKT 3/75, 8 Ağustos 1872 (3 C 1289).

maksadıyla dönemin şeyhi tarafından izinsiz kartvizitler bastırıldığı görülmektedir.³⁹ Böylelikle, yaklaşık 30 yıllık bir süreçte aynı tekke içerisinde basımcılık işine ilginin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Bu kategorideki diğer bir tekke olan ve Eyüp'te bulunan Kalenderhane'de de benzer bir şekilde olmasa da matbaacılığa ilgi duyulduğu anlaşılmaktadır. Dönemin tekke şeyhi Hacı Mehmed Efendi damadı için kendi dergâhında kurulmak üzere matbaa açma ruhsatı almıştır. Yapılan bir ihbarı değerlendiren yetkililer, şeyhin damadı Şerif Efendi'nin, Hacı Abdullah isimindeki ortağı ile Camlı Han'da ruhsatsız bir matbaa açtıklarını tespit ederler. Şerif Efendi her ne kadar bu matbaanın tekkede bulunan "makine" olduğunu söylese de, yapılan incelemede tekkedeki matbaanın yerinde durduğu tespit edilir. Anlaşılan Şerif Efendi kayınpederinin nüfuzuyla tekkede açtığı matbaanın iznini kullanarak ayrı bir matbaa daha açmıştır; ancak bu yaptığının kanun ihlali olduğu açık bir surette kendisine belirtilir. Nitekim, Camlı Han'da açılan matbaa izinsiz statüde kabul edilmiştir.⁴⁰ Burada da ne tür eserlerin basıldığı hakkında yeterli bilgi bulunmamakla beraber, yukarıdaki iki tekkeye benzer vasıflar taşıyan İstanbul'un bu önemli tekkesinde de şaşırtıcı bir biçimde matbaacılık faaliyetine girişildiği söylenebilir.

Bu bağlamda zikredilmesi gereken diğer bir yer de Eyüp'te eski bir Bektaşî dergâhı olan Karyagdı Tekkesi'dir. Aslında, bu tekkenin şeyhi olan Necip Baba'nın⁴¹ matbaacılığa karşı ilgisinin olduğu, tekkede bir matbaa tesis ettiği ve "Matbaacı Baba" diye anıldığı bilinen bir husustur. Tarikatını yaymak gayesiyle, Bektaşîlik geleneğinde önemli bir yeri olan *Câvidân* adındaki eseri bastırarak onar kuruş fiyata müridlerine, Ramazan ayında ise cüz'i bir fiyat karşılığında da halka dağıttığı ifade edilir.⁴² Bununla beraber, Necip Baba'nın 1874 tarihinde Maârif Nezareti'nin izniyle *Risale-i Lâyahât-ı Cami* adlı 20 sayfalık edebî bir eseri daha bastırıldığı malumdur.⁴³ 1826 sonrası Bektaşî tarikatının ilgisiyle tekkelerini kaybeden Bektaşîler, özellikle 1850'den sonra İstanbul'da eski tekkelerini Nakşibendî tarikatına mensup gibi

39 BOA, Y.PRK.ZB 26-41, 28 Şubat 1901 (9 Za 1318)

40 BOA, ME.MKT 17/160, 26 Mart 1874 (7 S 1291).

41 Necip Baba'nın 1814 yılında İstanbul'da doğduğu, babasının Mehmed Arif Efendi ve 1868 tarihinde 2 dervişle birlikte "Nakşibendî tarikatına" bağlı olarak Karyagdı Tekkesi'nin şeyhi olduğu kayıtlıdır (BOA, KK, nr. 6290-1, s. 268).

42 Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 499.

43 Nicholas Vatin-Thierry Zarcone, "Un Tekke Bektachi D'Istanbul: Le Tekke De Karyagdi (Eyüp)", *Bektachiyaa*, Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (Ed.), İstanbul 1995, s. 226 vd.; Thierry Zarcone, "Karyagdı Tekkesi", *DBİA*, İstanbul 2003, IV, 476; Hür Mahmud Yücer, *Osmanlı Matbaacılığında*, s. 499.

göstermek zorunda kalarak yeniden faal duruma sokmuşlardır. Hususiyle, yasak sürmesine rağmen Sultan Abdülaziz döneminde artan neşriyat faaliyetleriyle⁴⁴ öğretilerini yaymak isteyen Bektaşiler arasında Necip Baba'yı görmek şaşırtıcı değildir. Devletin bu süreçte Necip Baba'nın Bektaşiliğinden ziyade bastıklarıyla ilgilendiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Özellikle, Necip Baba'nın takvim basmasının yetkilileri uğrattığı görülür. 9 Mayıs 1872 tarihli Maârif Meclisi'ne ait bir müzekkirede Necip Baba'nın takvim bastırmak için müracaatı değerlendirilmiştir. Buna göre, Necip Baba bir güneş takvimi bastırmak istemektedir. Ancak, içerisine yerleştirdiği şer'i vakitleri gösteren çizelgelerin verilmiş biçimlerinin insanların zihinlerini karıştıracığı düşünüldüğü için bunların metinden çıkartılması şartıyla Zaptiye Nezareti ile koordineli bir şekilde kendisine ruhsat verildiği ifade edilmektedir. Burada ilginç olan husus meclisin söz konusu takvime ruhsat vermesine rağmen içerisinde basılmasını uygun görmediği yerleri eski usul müneccimlik yöntemiyle hazırlandığı için "gayr-i musaddak bir takım hayalâtan ibaret" diye⁴⁶ nitelemesidir. Devlet bu hususta "eski usul müneccimlik ahkâmından" ziyade daha modern uygulamaların yapılmasına taraftar olduğunu gösterirken, Bektaşî şeyhinin klasik usulü tercih etmesi elbette üzerinde düşünülecek bir mevzudur.

Necip Baba'ya bu şekilde izin verilmesine rağmen, yaklaşık bir yıl sonra büyük bir olasılıkla diğer yıla ait bir takvimi izinsiz bastığı gerekçesiyle, bu takvimlerin toplattırılması gerektiği ve hangi matbaada bunları bastırırsa diğer nüshalarının yeniden basılmasının engellenmesi istenmekteydi.⁴⁷ Maârif Nezareti'nden Zaptiye'ye gönderilen bir tezkirede ise bu durum daha açık bir şekilde izah edilmişti. "Şunun bunun çıkardıkları" takvimlere şer'i vakitlerin koyulmaması, bu hususun Müneccimbaşılık kurumuna has bir keyfiyet olması ve hatta bunun gazetelerce ilan olunmasına rağmen, Maârif Nezareti'nden izin alınmayarak Karyagdı Tekkesi Şeyhi Necip Baba'nın takvimine bu vakitleri koymasının bir suç olduğu ve gereğinin yapılması beyan edilmişti.⁴⁸ Bu zaman zarfında Necip Baba'nın bir remliye pusulası bastırıldığı anlaşılmaktadır. Ama burada dikkat çeken husus bu eseri aşağıda görüleceği gibi Nakşibendî tarikatına bağlı olan bir tekkedeki matbaadan; Yahya

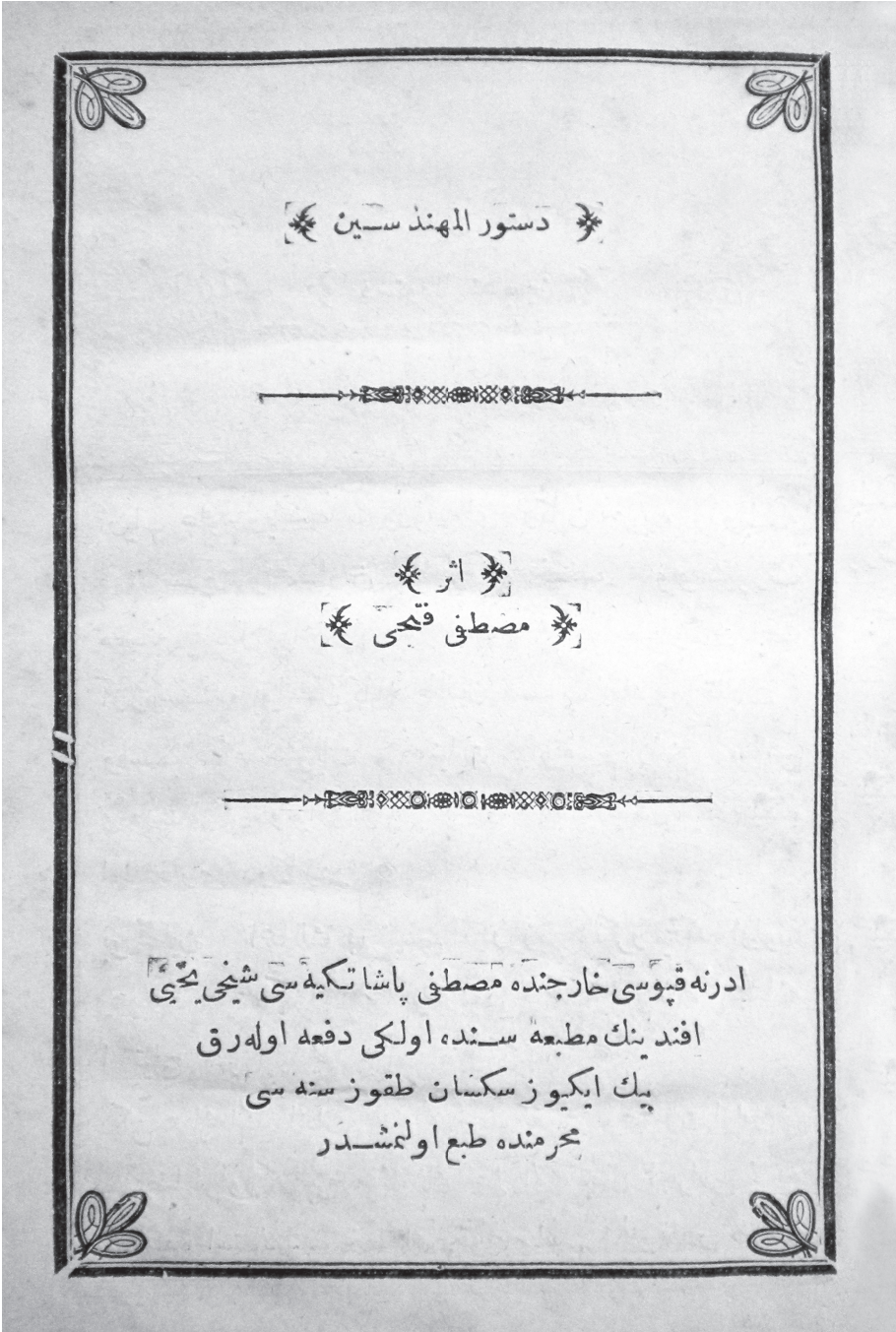
44 Salih Çift, "1826 Sonrasında Bektaşilik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 12, s. 1, 2003, s. 252.

45 Bu sürecin Sultan Abdülaziz ile sınırlı olduğu ve II. Abdülhamid'in saltanatının hemen başında Bektaşilerin bastırdıkları Hüsniye ve Câvidân gibi eserlerin "muzır" neşriyat kategorisinde görülerek engellenmeye çalışıldığı hatırlatılmalıdır (BOA, MF.MKT 47/22, 6 Nisan 1877 (22 Ra 1294)).

46 BOA, MF.MKT 1/11, 1 Ra 1289.

47 BOA, MF.MKT 16/177, Lef 1, 15 Ocak 1874 (26 Za 1290).

48 BOA, MF.MKT 16/177, Lef 2, 18 Ocak 1874 (29 Za 1290).

Şeyh Yahya Efendi Matbaası'nda basılan *Düstürü'l-Mühendisîn* adlı kitap.

Efendi matbaasından çıkarmasıdır.⁴⁹ Matbaası kapatılan ve takvimleri toplatılan tekke şeyhi mağduriyetini gündeme getirince, devletin “şefkatli” eli imdadına yetişmişti. Bütün bunlara rağmen, “muğâyir-i nizâm hal u hareket vukua getirmemek ve nezaret-i celilelerinden ruhsat-ı resmîye almadıkça bir harf bile basılmamak şartıyla” matbaasının tekrar açılmasına müsaade edilmişti.⁵⁰ Nitekim, devletin resmi yayını olan sâlnâmelere İstanbul’daki matbaacılara ait listenin ilk olarak koyulduğu tarih olan 1878’de Karyağdı Necip Baba’nın ismi de dercedilmiştir.⁵¹ İşte, Bektaşiliğin “görece serbestiyet” kazandığı bir dönemde önemli bir Bektaşî merkezi olan söz konusu tekkede matbaanın bulunması ve çok sayıda olmasa da çeşitli yayınlar ile tarikatın meşrebini yaymaya çalıştığı görülmektedir.

Yukarıda bahsi geçen tekkelere ek olarak, İstanbul’da başka bir tekkenin daha matbaa aletlerine sahip olduğu görülür. Burada da tam olarak hangi eserlerin neşredildiği hususunda bilgi yoksa da, tekke şeyhinin matbaayı açarken devlet ile olan münasebetlerini takip etmek mümkündür. Burada matbaa kurmak isteyen veyahut bir yakınının matbaa açmasına vesile olan tekke şeyhlerinden kanun doğrultusunda kefil istenmiş ve matbaa açacak kişiler hakkında tahkikat yapılmıştır. Kıztaşı’nda kendi dergâhında matbaa açmak isteyen Şeyh Mehmed Sırrı Efendi’nin “kefalete” bağlanarak “malum ve marûf zevâtın” olduğu vurgulanmış ve isteği kabul edilmişti.⁵² Bu tekkenin kayıtlarda Rifai tarikatına bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, tekkede derviş yoktur, sadece İzmir asıllı Seyyid Ali oğlu Şeyh Mehmed Sırrı Efendi mevcuttur.⁵³ Bu matbaa hakkında da henüz sağlıklı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak, bibliyografya künyelerinden Kıztaşı Matbaası isminde bir matbaaya tesadüf edilmesi, bunun tekke matbaası olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Kayd-ı ihtiyatla ifade etmek gerekirse, bu matbaada Taftazani’nin bir mantık kitabının basıldığını söylemek mümkündür.⁵⁴ Bu anlamda yine bir Nakşî tekkesi olan Emir Buharî tekkesi şeyhinin damadının matbaa açmak için müracaatta bulunduğu ve Tavukpazarı’nda boş bir binada matbaasını kurmak için gerekli izni aldığı görülmektedir.⁵⁵ Her ne kadar, izin verilirken matbaa açmak

49 Necip Baba, *1293 Senesi Sâl-i Âlem Takviminin Abkâm-ı Remliye Pusulasıdır*, Şeyh Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1293.

50 BOA, MF.MKT 17/63, 18 Şubat 1874 (1 M 1294).

51 Kayıtta Necip Baba’nın “Gümüştuyundan Beşiktaş Tekyesinde Karyağdı Necip Baba” şeklinde geçmesi ilginçtir (*Sâlnâme*, sene 1294, Defa 32, s. 634).

52 BOA, MF.MKT 15/107, 16 Aralık 1873 (25 L 1290).

53 BOA, KK, nr. 6290-1, s. 444.

54 Ekler kısmında kitabın künyesi verilecektir.

55 Burada damat Hasan Efendi’nin Zaptiye Nezaretî’nce soruşturmasının tamamlanarak matbaa açmak için gerekli olan yaş ve vasıfları taşıdığından bahsedilmiştir. BOA, MF.MKT 79/40, 16 Şubat 1883 (8 R 1300).

için gerekli şartlara bakıldıysa da söz konusu şahsın sürekli Emir Buharî tekkesi şeyhinin damadı olduğunun vurgulanması, bu hususta şeyhin nüfuzunun etkili olduğu intibasını uyandırır.

Bu zaman diliminde matbaa açmak isteyen ama herhangi bir tekkede kalmayan bir şeyhten ayrıca bahsetmek gerekir. Kafkasya bölgesinde Dağıstan'dan geldiği anlaşılan Şeyh Mehmed Efendi geçici bir süreliğine Çorlulu Ali Paşa mektebinde ikamet ettiği sırada burada bir matbaa açmak istemişti. “Böyle ta’lim ve terbiye için tesis olunan âsâr-ı hayriyenin mesken ve matbaa itihazı gayr-i caiz bulunmuş” ve şeyhin oradan uzaklaştırılması uygun görülmüştü.⁵⁶ Yukarıdaki örneklerin ışığında burada bir “şeyhe” tavır almaktan çok, kuruluş gayesi dışında kullanılmaya çalışılan bir eğitim kurumunda matbaa açılmasının doğru olmadığı ifade edilmiştir. Zira, bu olaydan yaklaşık 16 yıl önce yine Çorlulu Ali Paşa medresesinde kalan iki talebe ve Fatih Kurşunlu Medresesi’nde oturup camide ders veren bir müderrisin 6 adet litografya tezgâhıyla Esir Hanı’nda çalışmalarına müsaade edilmişti.⁵⁷ Bunların ilmiye kökenli olmalarından daha ziyade “ehl-i ırz” oldukları ve “kefil” göstermeleri gerektiği⁵⁸ üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, bahsi geçen şeyhin bu gibi şartları tamamlamadığı düşünülebileceği gibi, tekkelere kıyasla devletin doğrudan müdahale edebileceği “mektep” gibi yerlerde kontrolü dışında matbaa kurulmasına izin vermemesi doğaldır.

Son olarak, matbaa işi yapan tekkeler arasında çok önemli bir tekke daha mevcuttur. Burası, Edirnekapı Otakçılar’da Mustafa Paşa adıyla anılan tekkedir.⁵⁹ “Edirnekapısı haricinde Mustafa Paşa Tekyesi Şeyhi Yahya Efendi’nin matbaası”⁶⁰ veya “İrgad Pazarında Şeyh Yahya Efendi matbaası”⁶¹ şeklinde muhtelif adreslerle ifade edilmiştir.⁶² Şeyh Yahya Efendi’nin tekke içerisinde kurduğu matbaa şu ana

56 BOA, MF.MKT 14/32, 15 Ekim 1873 (22 Ş 1290).

57 BOA, İ.DH 404/26700, Lef 1, 1 Mart 1858 (15 B 1274)

58 BOA, İ.DH 404/26700, Lef 3, 12 Nisan 1858 (27 Ş 1274).

59 Tekkenin 1753 yılında “bâhir”, “köse” ve “maktul” gibi lakaplarla anılan Sadrazam Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Tekkenin Nakşibendî-Müceddidî koluna bağlı ve Murad Buharî tekkesiyle irtibatı olduğu ifade edilmiştir. Şeyhülislam Mehmed Arif Efendi için türbe yapılmıştır (M. Baha Tanman, “Mustafa Paşa Tekkesi”, *DBİA*, İstanbul 1994, V, 564).

60 Mustafa Fethi, *Düsturu’l-Mühendisîn*, İstanbul 1289.

61 Ahmed Rıfat, *İlaveli Telgraf Risalesi*, İstanbul 1292.

62 Bu noktada yapılan bir hatayı tashih etmek gerekir. Şeyh Yahya Efendi matbaası kendisinden daha önce kurulan başka bir matbaa ile karıştırılmıştır. Kabulzâde Yahya Harirî isminde geçen bu matbaacının Şeyh Yahya olduğu söylenmiştir (J. Baysal, *Müteferrikadan ...*, s. 47). İkincisi muhtemelen “litografya fenninin Der’aliyyede mucidi

Fables de Loqman, le sage.

1. Un lion et deux taureaux.

Un lion attaqua un jour deux taureaux. Ceux-ci s'unirent ensemble, et, le visant de leurs cornes, le mirent hors d'état de pénétrer au milieu d'eux. Alors le lion, adressant à un des taureaux à part, le trompa par la promesse qu'il ne lui ferait rien, si celui-ci se séparait de son compagnon. Mais dès qu'ils furent séparés le lion les déchira tous deux. — Cela signifie qu'aucun ennemi ne peut se rendre maître de deux villes tant que l'avis de leurs habitants est le même ; mais dès qu'elles sont séparées, elles périssent ensemble.

2. Une gazelle.

Un cerf ou plutôt une gazelle, eut un jour soif ; elle vint près d'une source pour boire. En voyant son image dans l'eau, elle fut attristée par la forme frêle de ses jambes, mais transportée de joie par la grandeur et la magnificence de son bois. A l'instant même les chasseurs l'attaquèrent, et elle prit la fuite devant eux. Tant qu'elle fut dans la plaine, les chasseurs ne l'atteignirent point, mais aussitôt qu'elle fut entrée dans les montagnes et eut à passer entre les arbres, les chasseurs l'attrapèrent et la tuèrent. En mourant elle

kadar sayılanlar arasında en çok eser basan matbaa olması yönüyle çok önemli bir mevkiiyi ihraz etmiştir. Görülebildiği kadarıyla 113 civarında eserin basıldığı böylesi önemli bir matbaa hakkında en canlı bilgiyi burada kısa bir dönem de olsa çalışmış olan Bereketzâde İsmail Hakkı verir. Ailesinin geçimi için çalışmak zorunda kalan İsmail Hakkı evine yakın sayılan Mustafa Paşa Tekkesi'nde Şeyh Yahya'nın kurmuş olduğu matbaada musahhihlik yapar. Aynı zamanda medrese öğrencisi olan İsmail Hakkı'nın "ders ortağı" Cumalı Mehmed Efendi'nin bu dergâhta kaldığı ve musahhihlik yaptığı bilgisi de mevcuttur. İsmail Hakkı, sabah namazından birkaç saat evvel gece karanlığında mezarlık içerisinden ulaşılan tekkeye korkarak gittiğinden tashih işini öğlen vaktine kaydırır. Tekkeye giden mezar yolunu kendine has üslubuyla tasvir eden İsmail Hakkı, buradaki matbaacılık faaliyeti hakkında kısa da olsa önemli bilgiler vermiştir.⁶³

Bu matbaa bibliyografya künyelerinde ya "Şeyh Yahya Efendi" ya da "Yahya Efendi" isimleriyle anılmaktadır.⁶⁴ Tekkenin 1868 yılında tutulmuş yoklama defterinde görüldüğü kadarıyla Şeyh Mehmed Yahya Efendi 1822 yılında İstanbul'da doğmuştur. Kayını ve halifesi dışında on dervişin bulunduğu tekkenin medreselerle yakın ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁵ Nicelik açısından azımsanmayacak miktarda kitap basan bu tekkeyi diğerlerinden ayıran hususiyeti tespit etmek zor olsa gerektir. Şeyh Yahya Efendi'nin bu mesleği profesyonel manada icra ettiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber, tekkenin devlet adamlarıyla olan ilişki boyutunun belki bu üretime katkısı olduğu düşünülebilir. Örneğin, bu tekkede Sultan Abdülmecid dönemi şeyhülislamlarından Meşrebzâde Mehmed Arif Efendi'nin medfun olması⁶⁶ ya da Sultan Abdülaziz döneminde Şeyhülislamlık yapmış Mehmed Refik Efendi için de burada bir

---

Kayolzâde Yahya Hariri" ile iltibas edilmiştir (Kayolzâde için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Taş Basmacılığı*, İstanbul Devlet Basımevi 1939, s. 30).

63 Bereketzâde İsmail Hakkı, *Yâd-ı Mâzi*, İstanbul 1332, s. 43-44.

64 Jale Baysal, Şeyh Yahya Efendi matbaasının kuruluşunu 1842 (1260) olarak gösterir. Bu matbaanın ayrıca "Yahya Hariri veya Kabulzâde Yahya Hariri" olarak diğer isimlerinin olduğundan bahsetmektedir ki yukarıda bu matbaanın Kayolzâde'ye ait olduğu gösterilmiştir. Dolayısıyla bu tarih Şeyh Yahya Efendi matbaası için hayli erken bir tarih olup Baysal'ın öne sürdüğü gibi kuruluşunu göstermez (Jale Baysal, *Müteferrika'dan...*, s.47).

65 Tekkede bulunan üç dervişin 1877 yılında medreseye taşındıkları bilgisi mevcuttur (BOA, KK, nr. 6290-I, s. 286). Matbaa sahibi olan Şeyh Yahya Efendi'nin Silistrelî Şeyh Yahya Efendi'nin mahdumu olduğu, yaklaşık 32 yıl kadar şeyhlik yaptığı ve 8 Ocak 1880'de vefat ettiği anlaşılmaktadır (Zâkir Şükrü Efendi, *Die Istanbuler Derwisch Konvente Und ihre Scheiche - Mecmu'a-i Tekâyâ*, 1980, s. 53).

66 Abdurrahman Şeref, *Tarih Musahabeleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339, s. 300.

kabir hazırlanması⁶⁷ bu tekkenin, dolayısıyla Şeyh Mehmed Yahya Efendi'nin Meşihat makamıyla yakın ilişkilerde bulunduğunu göstermektedir. Böyle bir etkileşimin kitap basımını teftiş eden Maârif Nezareti üzerinde manevi bir baskı oluşturabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir.

Kütüphane kataloglarında⁶⁸ mevcut matbu eser künyeleri incelendiği zaman bu matbaanın 1870-77 yılları arasında çok faal bir üretime sahip olduğu görülmektedir. Şeyh Yahya Efendi veya Yahya Efendi matbaası ismiyle tespit edilebilen 113 eserin neredeyse hepsi bu zaman diliminde basılmıştır.⁶⁹ Böylelikle, yıllık ortalama 14 farklı kitabın basıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda kitap içerikleri hakkındaki mütalaaya girişmeden evvel, matbaanın isminin bu zaman dilimindeki devlet sâlnâmelerinde şaşkırtıcı bir biçimde mevcut olmadığı ifade edilmelidir. Bu kadar göz önünde bulunan bir matbaanın sâlnâmelerde isminin geçmemesini nasıl yorumlamak gerekir? Bu hususta net bir şey söyleyememekle beraber o zaman için câri bulunan Meclis-i Meşâyih nizamnâmesinin beşinci maddesine istinaden bir tekke şeyhinin başka mesleklerle uğraşmasının tercih edilmemesinin⁷⁰ ne kadar etkili olduğu da bu anlamda meçhuldür. Bundan başka, matbaanın Şeyh Yahya Efendi'den sonraki akıbetine değinmek gerekir. Yukarıda şeyhin 1880 tarihinde vefat etmiş olduğu belirtilmişti. Bundan üç yıl sonra "sahipsiz" kalan matbaaya Hacı Necip Efendi isminde bir şahsın "vâz '-ı yed" etmiş olduğu ancak yetkililerce izinsiz açıldığı gerekçesiyle "tazyik" edildiği anlaşılmaktadır.⁷¹ Çok geçmeden Hacı Necip Efendi, Yahya Efendi'den sonra "uhdesine" geçen matbaa için ayrı bir ruhsatnâme

67 Refik Efendi için burada bir kabir hazırlanmasına rağmen Fatih Camii haziresine gömülmüştür (*İlmiyye Sâlnâmesi Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, [Yay: S. Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş], İstanbul 1998, s. 480).

68 Bu anlamda kaynak olarak, kütüphane kataloglarına erişilmesinde büyük bir kolaylık sağlayan İSAM Kütüphanesi'nin erişime açık olan *Türkiye Kütüphaneleri Veri Tabanı* (Erişim Tarihi: 21.01.2012, <http://ktp.isam.org.tr/>) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin veri tabanı (Erişim Tarihi: 21.01.2012, <http://katalog.ibb.gov.tr/Yordam01.htm>) kullanılmıştır.

69 Bu matbada basıldığı ifade edilen eserlerden ikisi 1862'de, diğer ikisi de 1890'da basılmıştır. Tekkenin 1870'den itibaren yoğun bir şekilde kitap basmaya başladığı anlaşılmakla birlikte, bu aradaki boşlukta ne yapıldığı veya diğer iki eserin ne şekilde basıldığı hakkında ne yazık ki bilgi mevcut değildir. O tarihlerde el ve isim değiş-tirmesine rağmen, 1890-91'de basılan eserlerin de neden bu matbaa isminde çıktığı anlaşılamamıştır.

70 Muharrem Varol, "Osmanlı Devleti'nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih'in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı: 23, İstanbul 2010, s. 52.

71 BOA, MF.MKT 79/84, 15 Mart 1883 (6 Ca 1300).

almayı başarır.⁷² Nitekim, ruhsatı aldığı tarihten itibaren Devlet Sâlnâme'lerinde Hacı Necib Efendi Matbaası ismiyle yer almaya başlamıştır.⁷³

Şeyh Yahya Efendi matbaasında farklı farklı alanlarda kitaplar basılmıştır. Aşağıdaki tabloda (Tablo II) söz konusu matbaada basılan 113 adet eserin kategori başlıkları ve sayıları gösterilmiştir. Diğer bir tabloda (Tablo III) ise kitapların isim, yazar, basım yılı ve türleri ayrıntılı bir şekilde gösterilmiştir. Her iki tablo gözden geçirildiğinde, toplam 113 eserden üst başlığı tespit edilebilen 107 eser arasında 41 adedinin dinî olduğu görülmektedir. Bu kategorinin neredeyse yarısına yakını tasavvuf, geri kalan kısmı ise sayısal çoğunluk sırasıyla fıkıh, hadis, siyer, kelim ve usûldür. Tasavvuf kısmında basılan eserlerden en dikkat çeken Hoca İshak Efendi'ye ait olan meşhur *Kâşifü'l-Esrâr ve Dâfiü'l-Esrâr* isimli Bektaşîlik karşıtı risaledir. Bu eserin Nakşibendî tekkesindeki söz konusu matbaada basılmasını Nakşibendîliğin Bektaşîlik karşındaki durumuyla izah etmek mümkündür. Ancak, aynı matbaada yukarıda ifade edildiği gibi bir Bektaşî şeyhi olan Necip Baba'nın takviminin basılmış olmasını da bahsi geçen karşıtlığın keskin ve sert çizgilere sahip olmadığını bir işareti olarak kabul etmek makuldür. Ayrıca, Mantık alanına ait 16 adet eserin basılmış olması dini eserlerde görüldüğü gibi medreselerin ihtiyacına yönelik bir basımın olduğunu göstermektedir.

Bu tekkede basılan eserler arasında nicelik açısından ikinci sırada 36 eserle edebiyat yapıtları gelmektedir. Bu sahada genel anlamda Arapça, Farsça dilbilgisi, Dîvân, münşeât, öykü ve piyeslere tesadüf edilir. Özellikle, *Ah Felek-Hikaye-i Kamereyn*, *Zamane Şıkları*, *Seksen Günde Devr-i Âlem* gibi hikayeler ve *Firaklı Muhabbet*, *İdbar ve İkbal*, *Talîhsiz Delikanlı yahud Firaklı Köy Düğünü* gibi piyesler bir tekkeye ait matbaadan çıkması yönüyle dikkat çekici özelliktedir. Bunlar arasında, *Emsâlü'l-Lokman Fi Tezhibi'l-Ezhân* isimli eserin arkasına Fransızca aslının da basıldığı özellikle belirtilmelidir.⁷⁴

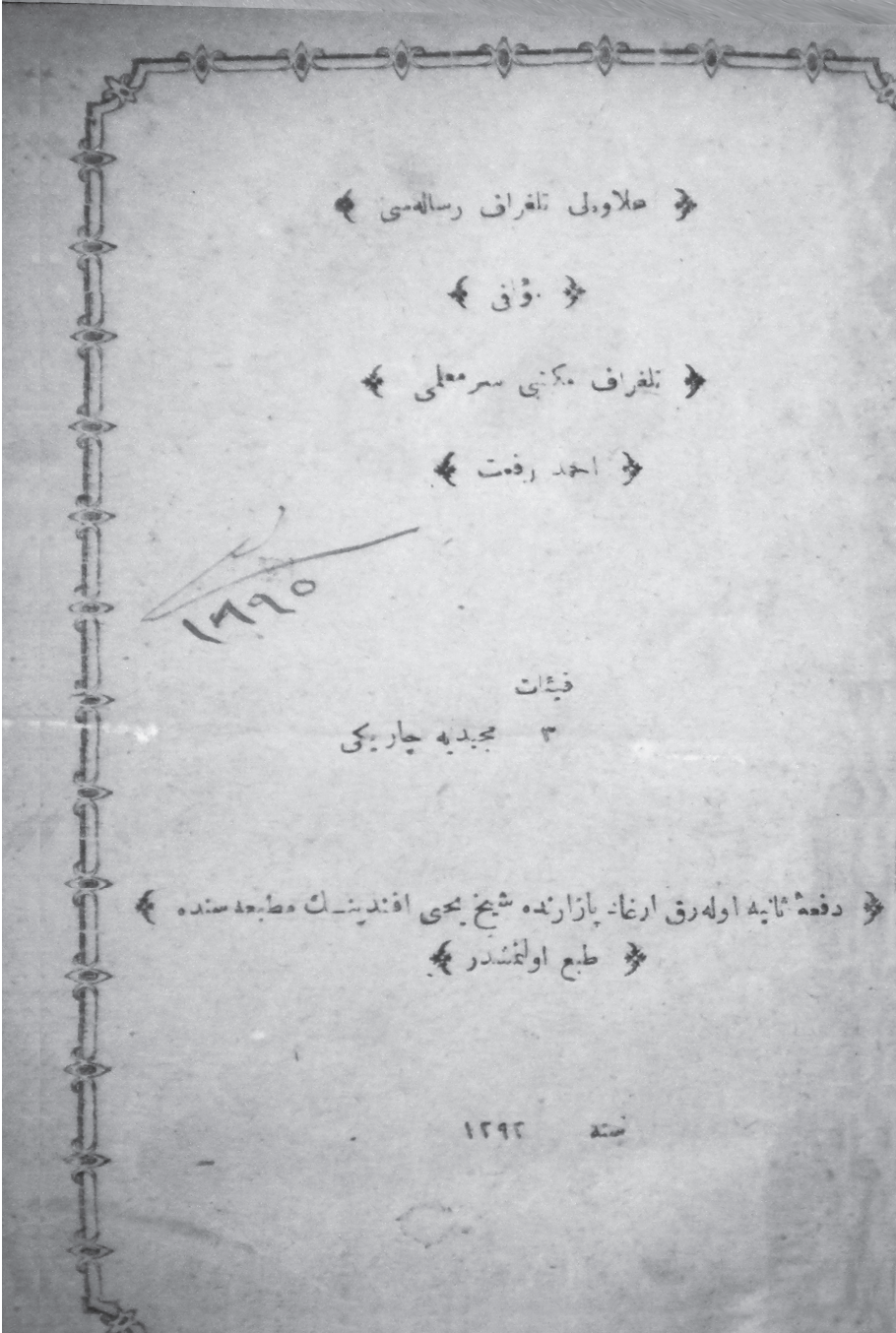
Görülebildiği kadarıyla bu matbaada üç adet tarih ve iki adet coğrafya eseri bastırılmıştır. Coğrafyaya dair eserlerden bir tanesinin ise Sultan Abdülazîz'e takdim edildiği ve onun da takdirini kazandığı görülmektedir.⁷⁵ Bununla beraber, bilimsel kategoride 6 adet eserden özellikle bahsetmek gerekir. *Elektrikle Teşhis*

72 BOA, MF.MKT 82/61, 23 Aralık 1883 (22 S 1301).

73 *Devlet Sâlnâmesi*, Defa 40, 1302, s. 432.

74 *Emsâlü'l-Lokman fî Tezhibi'l-Ezhân (Fables de Loqman le Sage)*, Çev: İskender, İstanbul 1292.

75 Bu eser "Usûl-i Coğrafya-i Kebir: Nüzhetü'l-büldan li-Tenşiti'l-İhvân" adıyla Pierre - François Eugène Cortambert adlı bir yabancıya ait olup Ahmed Hamdi Bey tarafından tercüme edilmiş ve padişaha sunulmuştur (BOA, MF.MKT 26/89, 14 S 1292).

Şeyh Yahya Efendi Matbaası'nda basılan *İlaveli Telgraf Risalesi* adlı kitap.

ve Tedavi ile *İlaveli Telgraf Risalesi* başlıklı iki eserin dönemin iki önemli bilimsel buluşuna dair olması gözden kaçmayacaktır. *Cebir ve Rakam-ı Hindi'nin* Matematik, *Kitâb-ı İlm-i Heyetde Noksan Görünen Mebâhisi Hâvi Risale'nin* Astronomi ve *Düstûrül-mühendisîn* gibi mühendislik ders kitaplarının da bu matbaada basılmasını önemsemek gerekmektedir. Zira, tekke matbaası olmasına rağmen sadece dini ve edebî eserler ile yetinilmediği ve matbaanın bilimsel yayınlardan yemek kitabına varıncaya kadar geniş bir yelpazede yayıncılık yaptığı ortaya çıkmaktadır. Yüzyılın başında Mühendishâne altında kurulan matbaalarda yapılan yayıncılıkta görüldüğü gibi, doğa ve fen bilimlerini anlamaya yönelik bir eğitim müfredatına uygun basımcılığın⁷⁶ yarım asır sonra bir tekke matbaası tarafından da idame ettirilmesi yabana atılacak bir olgu değildir. Bu durumda tekkede bu işi icra edenlerin modernleşme sürecine doğrudan dâhil ve bu döngüyü üreten unsurlardan biri olduklarını söylemek mümkün olmaktadır.

Sonuç

Görüldüğü üzere 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren – tespit edilebildiği kadarıyla -toplam beş tekkede matbaacılık yapılmış ve buralarda çeşitli eserler basılmıştır. Giderek devlet denetimine maruz kalan ve ekonomik anlamda devlete bağımlı hale gelen tekkeler⁷⁷ arasında nicelik olarak çok olmasa da bu işle iştigal edenlerin bulunması elbette önemlidir. O dönem itibarıyla İstanbul'da ortalama 250 civarında⁷⁸ tekkenin olduğu kabul edilecek olursa matbaacılık yapan tekke sayısı bu rakamın ellide birini teşkil eder. Hiç şüphe yok ki bu sayı genelleme yapacak istatistikî bir veri değildir. Ancak, o sıralarda İstanbul'da bulunan resmi matbaa sayısının 50-60 arasında değiştiği hatırlanacak olursa bunlar arasında beş adet tekkenin olması ise durumu değiştirir. Dolayısıyla, 19. yüzyıldaki tekkelere yönelik salt tüketim perspektifinden yapılan “miskinlik” ve “parazitlik” gibi yaklaşımların en azından bu çerçevede yetersiz kaldığını vurgulamak gerekir. Bununla beraber, bu tekkelerde litografya atölyelerinin varlığı ve çok çeşitli alanlarda yapılan yayıncılık faaliyeti modernleşme paradigmalarında tekkelerin işgal ettikleri alanların yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya çıkarır. Bu bağlamda, söz konusu tekkeler ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan çağının basımcılık anlayışıyla hareket etmiş ve yayın faaliyetinde bulunarak kayda değer eserlerin toplumla buluşmasına aracılık etmişlerdir.

76 Seyfi Kenan, “III. Selim Döneminde Eğitim Anlayışında Arayışlar”, *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, (Ed. Seyfi Kenan), İstanbul 2010, s. 160.

77 Muharrem Varol, *a.g.m.*, s. 39-68.

78 BOA, *KK*, nr. 6290-1, s. 450.

Tablo I: Muhtelif tekkelerde bulunan matbaalarda basılmış bazı eserler

	Kitap İsmi	Yazar	B. Yılı	Türü	Matbaası
1	Divânçe	Mustafa b. Ahmed Mantuki	1867-1284	Edebiyat	Hacı Salih Matbaası
2	Tuhfetü's-Salavât Tercümesi	el-Kâşifi	1868-1285	Dini	Buharizâde Mehmed Salih E.
3	Terceme-i Sülvanî'l-Müta fi Udvanî't-Tıba (?)	İbn Zafer	1868-1285	Edebiyat (?)	Sadık el-Buharî Matbaası
4	et-Tarikatü'l-Hanefiyetü's-Semha	Abdurrahman b. Abdullah el-Boluvi	1868-1286	Tasavvuf	Mehmed Salih Matbaası
5	Terceme-i Tuhfe-i Mahmud Muşteşem	Şabanzade Mehmed Muşteşem	1868-1285		Buharizade Salih Efendi
6	Terceme-i Hâşiyetü't-Tahtavi Ala'd-Dürri'l-Muhtar (7 cilt)	Kara Mollazade, Abdülhamid el-Ayıntabi	1871-1288	Fıkıh	Buharî Matbaası
7	Aynü'l-İlm	Muhammed b. Osman b. Ömer el-Belhi	1874-1291	Kelam	Buharî Matbaası
8	İlaveli Lugât-ı Osmaniyye		1886-1303	Edebiyat	Kızıtaşı
9	Muhtasarü'l-Maâni	Sa'düddin Mes'ud b. Ömer et-Taftazani	1890-1307	Mantuk	Kızıtaşı
10	Divân-ı Şeyhî	Germiyanlı Yusuf Sinan Şeyhî	1874-1291	Edebiyat	Necib Baba Matbaası
11	Lâyihât-i Câmî	Ebü'l-Berekat Molla Nureddin Abdurrahman	1874-1291		Necib Baba Matbaası

Tablo II: Şeyh Yahya Efendi Matbaasında Basılan Eserlerin Kategori ve Sayıları

Kategori	Sayı		
Bilim	6	Takvim	1
Coğrafya	2	Tarih	3
Edebiyat	36	Tasavvuf	17
Fıkıh	8	Tefsir	1
Hadis	5	Usul	1
Kelam	4	Yemek Kitabı	1
Mantık	17	-----	6
Siyer	5	Toplam	113

Tablo III: Şeyh Yahya Efendi Matbaasında Basılan Eserler

	Kitap İsmi	Yazar	B. Yılı	Türü
1	Tahrirü'l-İbare fi Men Huve Evla bi'l-İcare	İbn Abidin	1862-1278	Fıkıh
2	İthafü'z-Zekiyi'n-Nebih Bi-Cevabi Ma Yekülü'l-Fakih	İbn Abidin	1862-1278	Fıkıh
3	Mahmudüs-Siyer	Eyüb Sabri Paşa	1870-1287	Siyer
4	Rumûzü'l-Hikem	Abdurrahman Sami Paşa	1870-1287	Kelam
5	Şerh-i Şemâil	Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi	1870-1287	Siyer
6	Hâşiye ala Hâşiyeti's-Seyyid ala Şerhi'-Şemsiye	İmad b. Muhammed	1870-1287	Mantık
7	Şerh u Manzûmeti Resmi'l-Müfti	İbn Abidin	1870-1287	Fıkıh
8	Risale fi'l-Mantık	Kutbuddin Muhammed	1870-1287	Mantık
9	Divân	Mustafa b. İsmail el-İzmirî	1870-1287	Edebiyat
10	Tahkikü'l-Mahsurat	Kutbuddin Muhammed	1870-1287	Mantık
11	Hâşiye ale't-Tasavvurat	İmad b. Yahya el-Farisi	1870-1287	Mantık
12	Hâşiye ala Hâşiyeti's-Seyid	İbnü'l-Farisi İmad b. Muhammed	1870-1287	Mantık
13	Şemâil-i Şerife Tercüme ve Şerhi	Hasan Hüsameddin Nakşibendî	1870-1287	Siyer
14	Divân-ı Seyyid Seyfullah	Seyyid Seyfullah Nizamoğlu	1871-1288	Edebiyat
15	İzahü'l-Merâm fi Keşfi'z-Zalâm	Hacı Abdi Bey	1871-1288	Kelam
16	Numüne-i İnşa	Ahmed Asım	1871-1288	Edebiyat
17	Risale-i Şeyh Hamid-i bi-Nevâ	Şeyh Hamid Bineva	1871-1288	Tasavvuf
18	Câmiü'l-Maârif	Seyyid Seyfullah Nizamoğlu	1871-1288	Tasavvuf
19	İksir-i Devlet	İmam Gazali	1871-1288	Tasavvuf
20	Kitâb-ı İlm-i Heyetde Noksan Görünen Mebâhisi Hâvi Risaledir	Seyyid Seyfullah	1871-1288	Bilim
21	Mektûbât	Kırımlı Şeyh Hâmid - Yazıcızâde Muhammed	1871-1288	Tasavvuf
22	Şeref-i Siyâdet	Seyyid Seyfullah	1871-1288	Tasavvuf
23	Ma'denü'l-Ma'ârif	Nizameddin Muhammedzade	1871-1288	Tasavvuf
24	Esrâru'l-Ârifin	Nizameddin Muhammedzade	1871-1288	Tasavvuf
25	Mi'racü'l-Mü'min	Nizameddin Muhammedzade	1871-1288	Tasavvuf

MUHARREM VAROL

26	Usûlü'l-Hadis	el-Birgivi	1871-1288	Hadis
27	Şerh u Usûli'l-Hadis li'l-Birgivi	Davud b. Muhammed el-Hanefi el-Karsi	1871-1288	Hadis
28	el-Mecalisü's-Sinaniyye	Hasan b. Ümmi Sinan	1871-1288	Tasavvuf
29	Risale fi Mustalahi'l-Hadis	el-Birgivi	1871-1288	Hadis
30	Tahrirü'l-Kavâidi'l-Mantikiye fi Şerhi'l-Risaleti's-Şemsiyye	er-Razi Kutbüddin Muhammed	1871-1288	Mantık
31	Düstürü'l-mühendisîn	Mustafa Fethi	1872-1289	Mühendislik
32	Gülzâr-ı Kavâid-i Farisî	Hafız İbrahim	1872-1289	Edebiyat (Dil)
33	Güzide-i Kavâid-i Farisî	Rüstem	1872-1289	Edebiyat (Dil)
34	Mecmua-i Eş'âr-ı Refet	Süleymaniyeli el-Hac Mehmed Refet	1872-1289	Tasavvuf
35	Muhtasar Coğrafya	Süleyman Şevket	1872-1289	Coğrafya
36	Tarih-i Mücmel-i Kurûn-ı Vusta	Druî ; müt.: Ahmed Tevfik Paşa	1872-1289	Tarih
37	Fetâvâ-yı İbni Nüceym ve Tercümesi	İbni Nüceym; müt. H. Refet	1872-1289	Fıkıh
38	Kaside-i Hamriyye	İbnü'l-Fariz Ömer	1872-1289	Edebiyat
39	Lüccetü'l-Esrâr	Mevlâna Abdurrahman Câmî	1872-1289	Edebiyat
40	Fusulü'l-Bedai' fi Usuli's-Şerai'	Şemsüddin Muhammed	1872-1289	Usul
41	Hâşiye Cedide ala Hâşiyeti's-Siyalkuti	Abdülhamid b. Ömer	1872-1289	Mantık
42	Risale-i İstidlaliyye	Ömer Naimi	1872-1289	Mantık
43	Hâşiye ale't-Tasavvurat	İsferainî İsameddin İbrahim	1872-1289	Mantık
44	Hâşiyetü's-Seyyid ale'l-Mutavval	Seyyid Şerif Cürcanî	1872-1289	Mantık
45	Hâşiyetü's-Sugra ala Şerhi's-Şemsiye	Seyyid Şerif Cürcanî	1872-1289	Mantık
46	Âsâr-ı Hâmide-i Aklâm	Osman Rasih	1873-1290	Edebiyat
47	Burhanü'l-müttekîn Tercüme-i Hadis-i Erbain	el-Birgivi; müt. Mustafa Cemi	1873-1290	Hadis
48	Firaklı Muhabbet	Ali Nazmi	1873-1290	Piyes
49	Hikmet-i Muhtasara	Said	1873-1290	Tasavvuf
50	İdbar ve İkbâl Dram 5 Perde	Ahmed Necib	1873-1290	Piyes
51	Mükâlemât-i Edebiyye	Osman Rasih	1873-1290	Edebiyat

TEKKELERİN MATBAACILIK FAALİYETLERİ

52	Büzürg-mihr. Mükâlemât-ı Edebiyye. Zafernâme Tercümesi	Osman Rasih	1873-1290	Edebiyat
53	Cebir. Umumi, Mekâtib-i İdadiyye ile Darülfünun İhtiyat Sınıfında Tedris Olunmak Üzere	Said	1873-1290	Matematik
54	Çekmece		1873-1290	
55	Elektrikle Teşhis ve Tedavi	Said	1873-1290	Bilim
56	İzâhü'l-Kelâm	Said	1873-1290	
57	Melce-i Tabbâhin	Mehmed Kamil	1873-1290	Yemek K.
58	Risale-i Teavvüz Tercemesi	Mustafa b. Halil ez-Zağrevî	1873-1290	Tasavvuf
59	Risale-i Ukudül-Udhiyye	Mehmed Emin	1873-1290	Fıkıh
60	Mir'ât-ı Vatan	Hüsni	1873-1290	
61	Risaletü'l-Besmele	Mustafa b. Halil el-Zagravi: Çev. Mustafa Cemi	1873-1290	Tefsir
62	Cem'u'l-Vesâil fi Şerhi's-Şemâil	Nureddin Ali b. Sultan Muhammed el-Herevi Ali	1873-1290	Siyer
63	Hâşiye ale'l-Mutavvel	Abdülhakim b. Şemseddin	1873-1290	Mantık
64	Nakdüt-Tevârih	Rıfat	1873-1290	Tarih
65	Terceme-i Makâmât-ı Hariri	Ahmed Hamdi eş-Şirvani	1873-1290	Edebiyat
66	Ah Felek, Hikaye-i Kamereyn		1874-1291	Edebiyat
67	Azizül-Âsâr, Şerh-i Kaside-i Banet	Suad - Eyüb Sabri Paşa	1874-1291	Edebiyat
68	Manzûme-i Vehbî	Vehbi Zari	1874-1291	Edebiyat
69	Târih-i Atâ	Tayyazâde Ahmed Ataulлах	1874-1291	Tarih
70	Zamane Şıkları	Nuri	1874-1291	Edebiyat
71	Hûlâsatü'l-ferâis (fi Halli'l-gavamız)	Ahmed Hamdi Şirvani	1874-1291	
72	Şerhu'r-Risaleti'l-Ayntabiyye	Muhammed b. Ahmed el-Halebî	1874-1291	Tasavvuf
73	Divân-ı Nâbi	Nabî	1875-1292	Edebiyat
74	Divân	Şeref Hanım	1875-1292	Edebiyat
75	Feyz-i Yezdan Tercüme-i Nashatü'l-ihvan	İbnü'l-Verdi Ömer ; müt.: Mehmed Zihni	1875-1292	Tasavvuf
76	İlaveli Telgraf Risalesi	Ahmed Rıfat	1875-1292	Bilim
77	Keşkül	El-Hac Nuri	1875-1292	Tasavvuf
78	Talihsiz Delikanlı yahud, Firaklı Köy Dügünü	Cemil	1875-1292	Piyas

MUHARREM VAROL

79	Tekmiletü'l-Menâsik	Eyüb Sabri Paşa	1875-1292	Fıkıh
80	Usûl-i Coğrafya-i Kebir. Nüzhetü'l-büldan li-Tenşiti'l-İhvân	Pierre - François Eugéne Cortambert; müt.: Ahmed Hamdi Şirvanî	1875-1292	Coğrafya
81	Emsâlü'l-Lokman fi Tehzibi'l-Ezhân (Fables de Loqman le Sage)	Çev: İskender	1875-1292	Edebiyat
82	Feyzû'l-Cârî fi Tarifi'l-Beyzâvî ve'l-Buhârî	El-Hac Muhammed Fevzi	1875-1292	Hadis
83	Mecmua-i Hadâikü'l-İmtihân	Mehmed Hayreddin	1875-1292	
84	Münşeât-ı Aziziyye fi Âsâr-ı Osmaniyye	Hacı Nuri	1875-1292	Edebiyat
85	Nuhbetü'l-Fiker fi Mustalahi Ehli'l-Eser	Şeref	1875-1292	Fıkıh
86	Seksen Günde Devr-i Âlem	Jules Verne	1875-1292	Edebiyat
87	el-Meadü'l-Cismani	Ahmed Hamdi	1875-1292	Kelam
88	Terceme-i Gülistan-ı Sa'di	Sa'di eş-Şirazi ; çev. İzzet ve Saib Efindiler	1875-1292	Edebiyat
89	Tuhfe-i İsmail	İsmail Hakkı	1875-1292	Tasavvuf
90	Habnâme-i Veysi	Üveys b. Muhammed el-Alaşehri el-Üskübi Veysi	1875-1292	Edebiyat
91	Divân	Şühudi Hanım	1875-1292	Edebiyat
92	Makalât-ı Edebiyye - Matâlib-i Nafia	Tırnakcazâde Said Ziver	1876-1293	Edebiyat
93	Bin İki Yüz Doksan Üç Senesi Sâl-i Âlem Takviminin Ahkâm-ı Remliye Pusulasıdır	Necib Baba	1876-1293	Takvim
94	Hâbnâme-i Veysi	Veysi Üveys b. Mehmed	1876-1293	Edebiyat
95	Seyfû'l-Cihâd fi Nasri'l-İbâd	El-Hac Kureyşizâde Mehmed Fevzi	1877-1294	Siyer
96	Tercüme-i Telemak	Fènelon; müt.: Yusuf Kamil Paşa	1877-1294	Edebiyat
97	Tesadüf-i Acibe ve Hikâye-i Garibe yahud Üç Serdüzeşt	Ahmed Rifat	1877-1294	Edebiyat
98	Vezâif-i Etfâl	Mustafa Hami Paşa	1877-1294	
99	Rüya Oyunu. Manzum Komedyâ	Ali Haydar	1881-1299	Piyes
100	Muhsinü'l-Kayseri ale'l-Endelüsi =Şerh u Aruzi'l-Endelüsi	Abdülmuhsin b. Muhammed Mecdüddin	1890-1308	Edebiyat
101	Telhisü'n-Nahv	Şirvani Muhammed Halil Efendi	1891-1309	Edebiyat
102	Mugni't-Tullâb	el-Magnisavî Mahmud b. Hasan	1892-1310	Mantık

TEKKELERİN MATBAACILIK FAALİYETLERİ

103	Cilâü'l-Enzar fî Halli Uveysatü'l-Efkâr	Karahalil Efendi Halil b. Hasan	t.y	Mantık
104	Kaşifü'l-Esrar ve Dafîü'l-Eşrâr	Hoca İshak	t.y	Tasavvuf
105	Rakam-ı Hindî	Mustafa Fethi	t.y	Matematik
106	Gazel-i Mir Nihâd	Mir Nihad.	t.y	Edebiyat
107	Hâşiye ala Risaleti Ciheti'l-Vahde	Kara Halil b. Hasan b. Muhammed el-Boyabadi	t.y	Mantık
108	Hidâye	Burhaneddin Ali b. Ebu Bekr el-Hanefî	t.y	Fıkıh
109	Hallu Esrari'l-Ahyar ala İrabi İzhari'l-Esrâr	Zeynizade Hüseyin b. Ahmed	t.y	Edebiyat
110	Hâşiye ala Hâşiyeti'l-Hayali	Kul Ahmed b. Muhammed b. Hidir	t.y	Kelam
111	er-Risaletü'l-Avniye fî İzahi'l-Hâşiyeti's-Sadriye	Kara Halil Halil b. Hasan	t.y	Mantık
112	er-Risaletü'l-Kübrâ	Cürcanî Seyyid Şerif Ali b. Muhammed	t.y	Mantık
113	Tarab ala Lisânü'l-Arab		t.y	Edebiyat

19. Yüzyıl İstanbulu'nda Bazı Tekkelerin Matbaacılık Faaliyetleri

Öz ■ Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra matbaacılık alanında yeni hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Bu vesileyle kitap satışlarının ve Takvimhane-i Amire'nin gelirlerinin artması hedeflenmiştir. Taşbasma (Litografya) matbaaların gayr-i resmi bir surette sayılarının hızlıca artması üzerine devlet, denetim ve kontrol odaklı önlemler almaya başlamıştır. Bu süreçte, matbaacılık önemli bir sektör haline gelmekle birlikte sayısal olarak yıllık kitap basımı çoğalmıştır. Matbaacı esnafının şekillenmeye başladığı bu dönemde, İstanbul'da beş tekke içerisinde bu mesleğin icra edildiği görülmektedir. Üsküdar ve Sultanahmet'teki Özbekler, Eyüp'teki Kalenderhane, Karyagdı ve Edirnekapı'daki Mustafa Paşa tekkelerinde ciddi anlamda kitap basan matbaaların olduğu görülmektedir. Özellikle, sonuncu tekkede 113 civarında farklı kitabın basıldığı tespit edilmiştir. Bu matbaada (Şeyh Yahya Efendi) salt dini eserlerin basılmadığı mühendislikten roman ve piyese, matematikten yemek kitabına varıncaya kadar geniş bir alanda yayıncılık yapıldığı anlaşılmaktadır. Modernleşme sürecinde çok önemli bir işleve sahip olan matbaacılığın tekke gibi geleneksel dini kurumlar tarafından icra edilmesi, onların modernleşme sürecine etkin bir şekilde katıldıklarını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Tanzimat, Matbaa, Litografya, Tekkeler, Özbekler Tekkesi, Şeyh Yahya Efendi Matbaası

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Sadaret Mektubî Mühimme (A.MKT.MHM)
BOA, Cevdet Maarif (C.MF),
BOA, İrade-i Dahiliyye (İ. DH)
BOA, İrade-i Meclis-i Vâlâ (İ.MVL)
BOA, *Kamil Kepeci [KK]*,
BOA, *Maliyeden Müdevver (MAD)*)
BOA, Maarif Mektubî (MF.MKT)
BOA, Yıldız Perakende Zaptiye (Y.PRK.ZB)
Devlet Sâlnâmesi, sene 1294, 1302.
Takvim-i Vekâyi

II. Kaynak Eserler ve İncelemeler

- Abdurrahman Şeref: *Tarih Musahabeleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire 1339.
Ahmed Rifat: *İlaveli Telgraf Risalesi*, İstanbul 1292.
Baysal, Jale: *Müteferrika'dan I. Meşrutiyet'e Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul 1968
.....: *Kitap ve Kütüphane Tarihine Giriş*, İstanbul: Türk Kütüphaneler Derneği İstanbul Şubesi Yayını 1992.
Bektaş, Cengiz: "Özbekler Tekkesi I", *Tarih ve Toplum*, XIV, (1986), s. 40-45.
.....: "Özbekler Tekkesi II", *Tarih ve Toplum*, XV, (1986), s. 38-43.
Bereketzâde İsmail Hakkı: *Yad-ı Mâzi*, İstanbul: Tevsi-i Tıbbât Matbaası, 1332.
Beydilli, Kemal: "Matbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVIII, (Ankara: 2003), s. 108.
Ceyhan, Âdem: *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Ankara: Öncü Kitap, 2006.
Çift, Salih : "1826 Sonrasında Bektaşilik ve Bu Alanla İlgili Yayın Faaliyetleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/1, (2003), s. 249-268.
Çolak, Güldane: *Osmanlı Matbaacılığında Takvimhâne-i Âmire'nin Yeri ve Önemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

- Eisenstein, Elizabeth: “Okuma Kamusunun Yükselişi”, David Crowley-Paul Hayer(ed.), *İletişim Tarihi Teknoloji-Kültür-Toplum*, Ankara: Phoneix Yayınları 2010.
- Emsâlül-Lokman fî Tehzibi'l-Ezhan (Fables de Loqman le Sage)*, İskender (Çev), İstanbul 1292.
- Ertuğ, Hasan Refik: *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası 1959.
- Gerçek, Selim Nüzhet: *Türk Taş Basmacılığı*, İstanbul: Devlet Basımevi 1939.
- İhtifalci Mehmed Ziya: *Yenikapı Mevlevihanesi*, Murat A. Karavelioğlu (Haz.), İstanbul: Ataç Yayınları 2005.
- İlmiyye Sâlnâmesi Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeybülislamlar*, S. Ali Kahraman, A. Nezh Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay.), İstanbul 1998.
- Kabacalı, Alpay: *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*, İstanbul: Literatür Yayınları 2000.
- Kenan, Seyfi: “III. Selim Döneminde Eğitim Anlayışında Arayışlar”, Seyfi Kenan (Ed.), *Nizâm-ı Kâdim’den Nizâm-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi/Selim III and His Era from Ancien Régime to New Order*, İstanbul: İSAM 2010, s. 129-164.
- Mustafa Fethi: *Düsturu’l-Mühendisîn*, İstanbul 1289.
- Necib Baba: *1293 Senesi Sâl-i Âlem Takviminin Ahkâm-ı Remliye Pusulasıdır*, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası 1293.
- Nesib Yusuf Dede: *Rişte-i Cevâhir*, İstanbul: Takvim-i Vekâyi Matbaası 1257.
- Semen, Gürdal: *Nesib Dede, Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Rişte-i Cevâhir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2006.
- Smith, Grace Martin: “The Ozbek Tekke of Istanbul”, *Der Islam*, 57/2, (1980), s. 131-132.
- Tanman, M. Baha: “Mustafa Paşa Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 5*, (İstanbul: 1994), s. 564-565.
- .....: “Özbekler Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 6*, (İstanbul: 1994), s. 200.
- Vatin, Nicholas-Zarcone, Thierry: “Un Tekke Bektachi D’İstanbul: Le Tekke De Karyagdi (Eyüp)”, Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (Ed.), *Bektachiyaa*, İstanbul: Isis Press 1995, s. 215-265.
- Varol, Muharrem: “Osmanlı Devleti’nin Tarikatları Denetleme Siyaseti ve Meclis-i Meşâyih’in Bilinen; Ancak Bulunamayan İki Nizamnâmesi”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23, (İstanbul 2010), s. 39-68.
- Yücer, Hür Mahmud: *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yayınları 2003.

Zâkir Şükrü Efendi: *Die Istanbuler Derwisch Konvente Und Ihre Scheiche - Mecmu'a-i Tekâyâ*, Klaus Kraiser (ed.), Freiburg 1980.

Zarcone, Thierry: "Karyağdı Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 4*, (İstanbul: 2003), s. 475-476.

.....: "Historie Et Croyances Des Dervishes Turkestanais Et Indiens A Istanbul", *Anatolia Moderna II*, (Paris: 1991), s. 137-200.

<http://ktp.isam.org.tr> (Erişim Tarihi: 21.01.2012)

<http://katalog.ibb.gov.tr/Yordam01.htm> (Erişim Tarihi: 21.01.2012)

<http://www.mkutup.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 21.01.2012)